

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ТА СЛІДЧІ ВЕРСІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ

Наркоманія в Україні набуває все значніших масштабів, стає серйозною загрозою для соціально-економічної й політичної стабільності, національної безпеки й суверенітету нашої держави. Швидко збільшується коло осіб, які допускають немедичне вживання наркотичних засобів. Спостерігається зростання вчинених злочинів, пов'язаних з наркотиками. За даними МВС, рівень злочинності, так чи інакше пов'язаної з цим явищем, становить понад 80 випадків на 100 тис. жителів України й налічує 42 тис. злочинів. Щорічно вилучається 30-35 тон макової соломки, що становить лише 5% від реальних масштабів незаконного обігу зазначених наркотиків [4, с.121; 11, с. 90; 12, с.3-5].

Аналіз стану незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів свідчить, що останнім часом сталися істотні зміни, які характеризуються не тільки різким збільшенням обсягу протиправного виготовлення наркотиків із снодійного маку та конопель з метою їхнього збуту, а й значним поширенням в Україні нетрадиційних видів кустарного виробництва стимуляторів амфетамінного ряду в підпільних лабораторіях. Оскільки невпинно підвищується попит на амфетаміни та зловживання ними, то можна константувати, що в Україні розвивається новий вид наркотизму, для обслуговування якого й створюються такі лабораторії з виготовлення ефедрону, перветину, "екстазі" та інших психотропних речовин амфетамінної групи [3, с.128,129].

Загострює цю проблему якісна трансформація злочинності у цій сфері, яка набуваючи ознак кримінального бізнесу, стає більш організованою та професійною. Діяльність організованих злочинних угруповань у наркобізнесі відзначається конспіративністю, ієрархічністю, широким колом зв'язків (міжгрупових, регіональних і

навіть міжнародних), співробітництвом з тіньовими й легальними структурами, які використовуються для відмивання “наркогрошей”, що дозволяє розширювати масштаби незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів [7]. Спостерігається поява нових видів наркотиків і відповідно збільшення кількості та різновидів уже існуючих, у тому числі синтетичних наркотиків у загальному обсязі незаконного обігу наркотичних засобів [8,с.147]. При цьому простежується тенденція збільшення латентності злочинів, пов’язаних з наркотиками [2,с.45]. Усе це свідчить про надзвичайну актуальність проблеми боротьби зі злочинністю, пов’язаної з наркотизмом, зумовлює важливість дослідження та розробки теоретичних й практичних основ розслідування даної категорії злочинів.

Незаконний обіг наркотичних засобів охоплює всі злочини, що вчиняються з прямим умислом і пов’язані з цим процесом, мають закінчений цикл операцій — від незаконного виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотиків і т.д. до їх реалізації споживачеві.

Кримінальна відповідальність за злочини, пов’язані з незаконним обігом наркотичних засобів встановлена статтями 305 – 322 КК України. Усі подібні злочини належать до числа посягань на встановлений порядок обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також на здоров’я населення, що й становить їх спільний об’єкт. У деяких випадках об’єктом може бути і власність у будь-якій формі, нормальна діяльність установ, що працюють з наркотиками, монополія держави або уповноважених нею органів на виготовлення наркотиків і вирощування наркотиковміщуючих культур [8,с.147]. Кожен із цих різновидів злочинів має свою криміналістичну характеристику. Однак усіх їх об’єднує те, що злочинці мають справу з наркотичними, психотропними речовинами або прекурсорами.

Початковий етап розслідування названих злочинів визначається виникненням типових слідчих ситуацій, що являють собою результат наукового узагальнення слідчої практики, найвищий ступінь наукової абстракції, «ситуацію, в інформаційній структурі якої переважають загальні риси, які часто повторюються» [1, с.139]. Причому вирізнення типових ситуацій і розробка на цій основі

рекомендацій з методики розслідування окремих видів злочинів необхідні для правильної побудови слідчих версій, визначення напрямку подальшого розслідування, виявлення обставин, що мають значення для справи, вибору комплексу й черговості слідчих дій [13,с.112-121].

Як показує практика, при вирішенні питання про порушення кримінальної справи розглядуваної категорії слідчі стикаються з двома найбільш типовими слідчими ситуаціями.

Перша типова слідча ситуація виникає при наявності інформації про незаконний обіг наркотичних засобів і про особу, яка вчинила такий злочин, коли її затримано на місці “на гарячому” або незадовго після вчинення злочину і вона зізнається у вчиненому правопорушенні. У таких випадках головним напрямком діяльності слідчого є збирання і процесуальне закріплення доказів причетності цієї особи до вчиненого злочину, тобто встановлення конкретних обставин події, їх дослідження, оцінка й використання з метою одержання нових даних. Крім того, необхідно виявити всі обставини злочину, а якщо його вчинено групою, встановити всіх співучасників і викрити їх.

У такій ситуації характерним є проведення наступних невідкладних слідчих дій: 1) затримання підозрюваного і його особистий обшук; 2) огляд: місця затримання з метою з'ясування обстановки події, виявлення слідів злочину й речових доказів; місцевості, де вирощувалася наркотиковміщуюча культура; приміщень, де зберігалися наркотики або сировина для їх виготовлення; 3) огляд: вилучених наркотиків, пристосувань для їхнього вживання, одягу підозрюваного і т.д.; упаковки наркотичних засобів чи психотропних речовин для виявлення на ній слідів пальців; 4) виїмка і слідчий огляд предметів, що мають відношення до злочину; 5) медичний огляд підозрюваного на предмет встановлення слідів ін'єкцій та інших зовнішніх ознак вживання ним наркотиків (розширені зіниці, сліди від уколів шприца тощо); 6) призначення судових експертиз (хіміко-фармацевтичної, судово-медичної, наркологічної, психіатричної, експертизи наркотичних засобів, криміналістичних та ін.); 7) обшук за місцем проживання, роботи підозрюваного, в гаражах, на дачах, у друзів, в інших місцях з метою вилучення наркотичних засобів, психотропних речовин та інших

предметів зі слідами злочину; 8) допит підозрюваного для з'ясування анкетних даних (піддається перевірці), способу життя, зв'язків; 9) допити свідків, у тому числі родичів, знайомих, сусідів підозрюваного.

Паралельно зі слідчими діями проводяться оперативно-розшукові заходи: 1) по телетайпу чи телефону необхідно запросити органи внутрішніх справ за місцем проживання затриманого для встановлення його перебування в місцевому розшуку або на обліку як наркомана, повідомивши при цьому про сам факт затримання; 2) дактилокартки затриманого направити для перевірки за слідотокою нерозкритих злочинів; 3) вжити заходів для встановлення можливих свідків із числа місцевих жителів, приїжджих, які вступали в контакт із затриманим), місця вживання наркотиків (“кубла”) тощо.

У ситуації, коли підозрюваний, затриманий “на гарячому”, заперечує причетність до злочину чи в момент затримання намагається позбавитися від предметів, що викривають його, крім зазначених вище дій потрібно: 1) направити на експертизу його одяг та особисті речі для виявлення на них слідів наркотиків; 2) вилучити зразки ґрунту ,де, можливо, вирощувалися наркотиковміщуючі культури; 3) вилучити зразки крові у підозрюваного (не менше 20 мл), сечі (не менш 100 г) для лабораторного дослідження; 4) зробити зішкріб з його рук і взуття; 5) допитати осіб, які брали участь в затриманні підозрюваного; 6) пред'явити для впізнання родичам, сусідам, товаришам по службі підозрюваного виявлені на місці події знаряддя й засоби вчинення злочину і т.д.

При затриманні особи за підозрою в незаконному обороті наркотичних засобів, коли наркотиків у неї не виявлено, характерними слідчими діями мають бути: 1) огляд місця затримання й одягу підозрюваного; 2) медичне обслідування підозрюваного на предмет встановлення слідів ін'єкцій та інших зовнішніх ознак вживання ним наркотиків; 3) обшук за місцем проживання, роботи підозрюваного, в гаражах, на дачах, у друзів і в інших місцях з метою вилучення наркотичних засобів, психотропних речовин та інших предметів зі слідами злочину; 4) допит підозрюваного; 5) допит свідків; 6) призначення хіміко-фармацевтичної, експертизи наркотичних засобів, судово-медичної, наркологічної, психіатричної, криміналістичних та інших експертиз.

Друга типова слідча ситуація виникає у випадках, коли наявні очевидні ознаки злочину розглядуваної категорії, але конкретну особу, запідозрену в учиненні злочину, не встановлено. Така ситуація найчастіше виникає: при наявності фактів порушення на підприємствах і в медичних установах установлених правил виробництва, придбання, збереження, обліку, відпуску, перевезення чи пересилання наркотичних засобів чи психотропних речовин; при виявленні полів і ділянок, засіяних наркотиковміщуючими рослинами; при розкраданнях наркозасобів із хімфармпідприємств, медичних установ організованою групою з використанням службового становища; при затриманні наркоманів, які, за їх словами, придбали наркотики у невідомих їм осіб.

Для таких випадків характерно високий ступінь інформаційної невизначеності, тобто відсутність даних про особу, а коло інших джерел для пошуку злочинця вкрай обмежено. У зазначених випадках кримінальна справа порушується за фактом виявлення злочину при відсутності особи, підозрюваної в його вчиненні. При цьому складність полягає не у виявленні злочину, а в його повному розкритті зв'язок між подією злочином, особою, причетною до його вчинення, наслідками й місцем події носить неочевидний характер. Тому першочерговим завданням виступає встановлення особи злочинця, його розшук, затримання й викриття. Діяльність слідчого має бути спрямована на виявлення й систематизацію максимальної кількості доказової й орієнтуючої інформації, що характеризує особистість злочинця і подію злочину.

Алгоритм спільних дій слідчого й органу дізнання може мати такий вигляд: 1) огляд місця події; 2) допит свідків-очевидців, а у випадках, якщо таких немає, дії повинні бути спрямовані на їх виявлення; 3) застосування службово-розшукових собак; 4) перевірка результатів оглядів і допитів за криміналістичними обліками; 5) вивчення матеріалів архівних кримінальних справ цієї категорії (розкритих і нерозкритих) шляхом порівняльного аналізу способів учинення подібних злочинів (розслідуваних і зазначених в архівній справі); 6) обшук за місцем проживання й роботи підозрюваного (його співучасників) чи в будь-якому іншому місці можливого зберігання наркозасобів, сировини, пристосувань для зберігання, транспортування наркотиків і документів, що підтверджують його (їх)

злочинну діяльність; 7) складання розшукових орієнтировок і композиційних портретів; 8) призначення за результатами огляду судових експертиз; 9) вивчення повідомлень, довідок про подібні злочини; 10) дача завдання про встановлення особи, яка вчинила злочин, оперативним шляхом та ін.

У ситуації, коли на хімфармпідприємстві або в медичній установі встановлено факт порушення правил виробництва, придбання, зберігання, обліку, відпуску, перевезення чи пересилання наркотичних засобів чи психотропних речовин, необхідно: 1) з'ясувати механізм створення в установі або на підприємстві надлишків наркотиковміщуючих препаратів: а) недовкладання компонентів, що містять наркотики; б) штучне завищення даних про кількість наркотичних засобів, що прийшли нібито в неналежний стан у результаті транспортування чи зберігання (розбитих, зіпсованих ампул тощо); в) фіктивне списання наркотиковміщуючих ліків під виглядом видачі їх хворим, особливо тим, які страждають онкологічними захворюваннями; г) заміна ампул з наркотичними засобами на ампули з іншими препаратами, а також вилучення з ампул наркотиковміщуючих лік з подальшим їх заповненням іншими речовинами; д) списання за ознакою сплину терміну зберігання; е) внесення підробок в облікові документи і т.д.; 2) встановити технологію розфасовки ліків; виявити умови зберігання рецептурних бланків і печаток; 3) вивчити амбулаторні карти й інші медичні документи, за допомогою яких списувалися наркотичні засоби чи психотропні речовини, попередньо звіривши ці документи з актами списання; 4) встановити оперативне спостереження за підозрілими особами, провести зашифровані опитування та інші оперативні заходи.

В умовах такої ситуації важливого значення набуває особисте ознайомлення слідчого і працівника дізнання з технологічним процесом виробництва наркозасобів, з різними документами, а також знання ними способів розкрадання наркозасобів і допомога спеціалістів, експертів.

У розглядуваній ситуації слідчий повинен, насамперед, окреслити коло осіб, серед яких потрібно вести пошук злочинця, для чого висуваються типові слідчі версії як своєрідний «зародок» системи загальних (а іноді окремих) слідчих версій з конкретної

справи [9, с.35]. Вони, звичайно, мають орієнтуєче значення і, базуючись хоча і на незначному обсязі інформації, допомагають у формуванні розумової моделі, яка пояснює передбачувану, з різним ступенем імовірності злочинну подію або окремі її обставини. Типові версії у «своєму арсеналі несуть достатньо об'ємну доказову інформацію, що й дає змогу їх використовувати як орієнтир у подібних ситуаціях» [5, с.61].

Висуваються версії про коло осіб, серед яких може знаходитися злочинець. Отже, розкрадання може бути вчинено: а) злочинцями, які не мають доступу до наркотичних засобів, але володіють інформацією про систему охорони об'єкта, про розташування внутрішніх приміщень тощо; б) особами, які в силу службових обов'язків мають доступ у приміщення, де зберігаються наркотичні засоби; в) особами, раніше судимими за злочини, пов'язані з наркотиками; г) наркоманом; д) посадовою особою за допомогою підроблених документів; е) організованою злочинною групою та ін.

У ситуації, де особа, як правило, відома, але характер події повністю не з'ясовано, факти незаконного придбання, збереження і збуту наркотиків задокументовано не повною мірою, можуть висуватися наступні типові слідчі версії:

1. *При затриманні в момент перевезення (транспортування) наркотиків:* а) затриманий — член злочинного угруповання, який займається незаконними операціями з наркотиками (систематичним розкраданням, заготівлею, скуповуванням та збутом); б) затриманий — перевізник, який виконує окремі завдання за вказівкою організатора, посередника, скупника або іншої особи — члена злочинної групи.

2. *При затриманні в момент виявлення наркотиків у житловому приміщенні (схованці):* а) затриманий придбав, викрав, виготовив наркотик для збуту вроздріб чи оптом; б) затриманий — член злочинної групи, є перекупником, виробником, заготівником, розкрадачем, посередником — поширює і зберігає наркотики.

3. *При затриманні в момент збуту наркотиків:* а) продавець — розкрадач, виготовлювач, скупник наркотика в місцях його вирощування, виготовлення (розкрадання) чи в оптового збувальника; посередник у злочинній групі по збуту наркотика; збувальник наркотика оптом для подальшої реалізації; має співучасника в особі

скупника й перевізника для доставки товару; б) покупець – скупник наркотика оптом з метою збування його в “кублах” та інших місцях великими чи маленькими партіями; власник “кубла” для споживання наркотика; в) продавець і покупець – члени однієї чи різних злочинних груп, що вчиняють угоди систематично; знаходяться в родинних чи товариських взаєминах; один одного не знають, діють через посередника.

У разі порушення правил зберігання, перевезення, видачі наркотичних засобів висувуються версії з урахуванням наслідків їх порушення: а) низький рівень контролю керівництва за діяльністю співробітників; б) незнання відповідних правил та інструкцій; в) навмисне їх порушення з метою створення надлишків для наступного розкрадання. Необхідно висувати також версії про причини й умови, що сприяли незаконним операціям з наркотиками.

Якщо розслідуються злочини, пов’язані зі збутом наркотиків, версії можуть висуватися про: а) джерела, канали й систему збуту наркотиків; б) способи їх переміщення через митний кордон України; в) особи збувальників; г) зв’язки збувальника і скупника; д) мету скуповування (нажива, перепродаж); є) умови, що сприяли розкраданню наркотиків і т.д.

Підсумовуючи викладене, вважаємо за доцільне відзначити, що розглянуті типові слідчі ситуації та відповідні їм основні напрямки розслідування багато в чому є умовними. Останнє пояснюється тим, що запропоновані системи слідчих дій, оперативних та організаційних заходів значною мірою залежать від індивідуальних особливостей ситуацій, що складаються, неповторних і часто випадкових чинників (хвороба або тимчасовий від’їзд свідка; відсутність службово-розшукової собаки або транспорту для переслідування контрабандиста, який переховується, тощо), які змінюють послідовність запропонованих дій [6, с.40]. У зв’язку з цим допускаються й інші можливі алгоритми дій по розслідуванню зазначених типових ситуацій, оскільки діяльність працівників дізнання (слідства) в цьому напрямку виступає глибоко творчим процесом. За таких умов, як справедливо підкреслюють М.О. Селіванов та О.О. Ейсман, побудування типової моделі послідовності дій є неможливим і може враховуватися лише логічна послідовність окремих дій [10, с.140].

Список літератури: 1. *Васильев А.Н., Яблоков Н.П.* Предмет, система и теоретические основы криминалистики. - М.: Изд-во МГУ, 1984. - 139 с. 2. *Гасанов Э.Г.* Наркотизм: тенденции и меры преодоления (на материалах Азербайджанской Республики). - М.: ЮрИнформ, 1997. - 272 с. 3. Збірник методичних рекомендацій з питань розкриття та розслідування злочинів слідчими та оперативними працівниками органів внутрішніх справ / За ред. П.В. Коляди. - К.: ГСУ МВС України, 2001. - 339 с. 4. *Карімов В.А., Одерій О.В., Струков В.М.* Використання інформаційних технологій при розслідуванні злочинів щодо незаконного обігу наркотичних засобів // Криміналіст. вісн.: Наук.-практ. зб. - Вип.1. - К., 2000. - С. 121-124. 5. *Коновалова В.Е.* Версия: концепция и функции в судопроизводстве. - Харьков: Консум, 2000. - 188с. 6. *Коновалова В.Е., Шепитько В.Ю.* Криминалистическая тактика: теории и тенденции: Учеб. пособие. - Харьков: Гриф, 1997. - 256 с. 7. Наркобизнес: похороны за свой счет // Мир безопасности. - 1998. - Март. - С. 4-6. 8. *Одерій А.В., Щербаковский М.Г.* Криминалистика: Учеб. пособ.- Харьков, Ун-т внутр. дел, 1998. - С. 146-152. 9. *Реховский А.Ф.* Версии на первоначальном этапе расследования // Пробл. оптимизации первонач. этапа расследования: Межвуз. сб. науч. тр. - Свердловск: Изд-во Свердл. ин-та, 1988. - С. 33-36. 10. *Селиванов Н.А., Эйсман А.А.* Проблемы программирования расследования и совершенствования криминалистических методик. // Вопр. борьбы с преступностью. - М.: Юрид. лит., 1988. - Вып. 46. - С.140. 11. *Стрекалов С.Ф., Музыка А.А.* Застосування судами законодавства про відповідальність за незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів // Коментар судової практики в кримінал. та адм. справах: Постанови Пленуму Верхов. Суду України (1995-1997) / Відп. ред В.Т. Маляренко. - К.: Юрінком Інтер, 1998. - С. 88-131. 12. *Фесенко Є.В.* Кримінально-правовий захист здоров'я населення (коментар законодавства та судової практики). - К.: Істина, 2001. - С. 3-5. 13. *Яблоков Н.П.* Криминалистическая характеристика и типичные следственные ситуации как важные факторы разработки методики расследования преступлений // Вопр. борьбы с преступностью. - М.: ВНИПИПИ, 1979. - Вып 30. - С. 112-121.

Надійшла до редакції 22.10.2002 р.